

УДК 347.135.224(477)

М.С. ДОЛИНСЬКА, канд. юрид. наук,
доц., Львівський державний університет внутрішніх справ

ФУНКЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО НОТАРІАТУ: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ

Ключові слова: нотаріат, функції нотаріату, нотаріальна діяльність, вчинення нотаріальних дій

Функції права висвітлюють предметно-змістовну роль, «роботу» права у суспільстві. Тому знання функцій права дозволяє скласти уявлення про те, що саме очікувати від функціонування юридичного права (юридичного регулювання). Крім того, через пізнання функцій права усвідомлюється соціальна значущість юридичної діяльності, а також діяльності тих посадових осіб, чия робота так чи інакше «вплетена» у процес регулювання [1, с.98].

Змістом діяльності нотаріату є два глобальних та стратегічних завдання – правоохоронна та правозахисна діяльність, які покладено державою на спеціальну структуру органів та додатково на окремих посадових осіб. Крім того, на законодавчому рівні визначена спеціальна процедура його здійснення. Разом із тим, нотаріат необхідно розглядати в більш широкому плані як соціальне явище, яке пов'язане з потребою суспільства в забезпеченні охорони і захисту цивільних прав фізичних та юридичних осіб, держави [2, с.39].

Поняття функцій нотаріату досліджувалося досить ґрунтовно. Цій проблемі присвятили свої дослідження В.В. Баранкова, В.В. Комаров та М.М. Дякович, В.В. Самосонов, В.В. Ефімова, Л.К. Радзієвська та С.Г. Пасічник, С.Я. Фурса, Є.І. Фурса, Ф.М. Медвідь, В.Ф. Усенко, Я.Ф. Медвідь, Л.С. Сміян, Ю.В. Нікітін, П.Г. Хоменко та інші. Спів науковцями в основному йде навколо різних видів функцій, критеріїв їх класифікації. Тому метою дослідження є визначення поняття та видів функцій нотаріату. Діяльність нотаріату відчутно впливає на різні аспекти суспільного

життя країни. Від якості його роботи залежить нормальне функціонування цивільного обороту країни, ефективність охорони та захисту майнових прав і законних інтересів громадян і організацій.

Л.К. Радзієвська і С.Г. Пасічник під завданнями нотаріату розуміють забезпечення захисту та охорони власності, прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, сприяння у зміцненні законності та правопорядку, попередження правопорушень [3, с.9].

З метою сприяння становленню цілісного підходу до визначення функцій нотаріату та побудови чіткої структури нотаріальних органів для надання населенню послуг правового та нотаріального характеру у відповідності до міжнародних стандартів, а також поступового і системного реформування українського нотаріату як інституту позасудового захисту цивільних прав фізичних та юридичних осіб наказом Міністерства юстиції 24.12.2010 р. за № 3290/5, затверджено Концепцію реформування органів нотаріату в Україні.

Задля реалізації Концепції Міністерством юстиції України проводиться аналіз нормативної бази у сфері нотаріату, ініціюється внесення відповідних змін і доповнень до діючого законодавства, запроваджується прийняття інших нормативних актів, які сприятимуть регулюванню процесу реформування органів нотаріату, створення механізму захисту інтересів трудового колективу державної нотаріальної контори та державного нотаріального архіву при переході до єдиного нотаріату, законодавче закріплення соціальних прав та врегулювання пенсійного забезпечення нотаріусів.

В.В. Комаров та В.В. Баранкова визначають такі функції нотаріату, як забезпечення безспірності та доказової сили документів, законності та надання правової допомоги особам, які звернулися за вчиненням нотаріальних дій [4, с.57-58]. На думку М.М. Дякович, функції нотаріату – це основні напрямки його діяльності, що відображають його особливості як унікального правового інституту, який має своїм завданням охорону та захист суб'єктивних прав громадян і юридичних осіб у приватноправовій сфері [5, с.17].

Оскільки С.Я. Фурса С.Я., Є.І. Фурса відносять нотаріат до правоохоронних та правоохоронних органів залежно від виконуваних ним функцій, то пропонують відокремити основні функції нотаріату залежно від виконуваної ним задачі – охорони або захисту прав [2, с.12].

Функції нотаріату можна розділити на дві великі групи:

1. Загально-соціальні, які характеризують місце нотаріату в системі органів цивільної юрисдикції та правової системи України;

2. Нотаріально-спеціальні, які відображають особливості, специфіку нотаріальної діяльності по відношенню до учасників нотаріального процесу.

В залежності від характеру та змісту впливу на цивільні правовідносини функції нотаріату також можна поділити на регулятивну, охоронну та контрольную.

Заслуговує на увагу думка М.М. Дякович, яка виходячи з того, що з одного боку нотаріат є інститутом громадянського суспільства, а з другого – механізм здійснення окремих повноважень держави по одній з її функцій, пропонує поділити на дві основні групи.

По-перше, функції, що впливають із публічно-правового характеру нотаріальної діяльності:

- а) правоохоронна;
- б) правозастосовна;
- в) попереджувально-профілактична;
- г) фіскальна.

По-друге, функції, що впливають із приватноправового змісту нотаріальної діяльності:

- а) правореалізаційна;
- б) правовстановлювальна;
- в) консультаційна [5, с.18–21].

Розглянемо деякі основні функції нотаріату.

1. Функція надання правової допомоги особам, які звернулися за вчинення нотаріальних дій (консультаційна). В останні роки дана функція набуває все більшого значення.

На безпосереднє виконання цієї функції націлює Міністерство юстиції України у наказі Міністерства юстиції України від 30.05.2008 р. № 914, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 31.05.2008 р. за №

489/15180 «Про поліпшення роботи з надання нотаріальних послуг населенню» (з наступними змінами).

Відповідно до підпункту 1.6 пункту 1 вказаного наказу зобов'язано начальника Головного управління юстиції Міністерства юстиції в Автономній Республіці Крим, начальників головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі забезпечити роботу виїзних громадських приймалень у віддалених населених пунктах чи районах, які не забезпечені нотаріальними послугами для надання юридичної допомоги, консультацій тощо згідно з графіками, затвердженими начальниками Головного управління юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим, головних управлінь юстиції в областях, містах Києві та Севастополі, із залученням державних і приватних нотаріусів.

Про такі виїзди повинно бути заздалегідь проінформовано населення, місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, а також засоби масової інформації про затвержені графіки роботи виїзних громадських приймалень.

Також Міністерство юстиції зобов'язало підлеглі установи, в тому числі державних і приватних нотаріусів, постійно проводити правороз'яснювальну роботу серед населення з питань нотаріату, шляхом підготовки публікацій та виступів на радіо, телебаченні тощо.

В кожному головному управлінні юстиції в областях, містах Києві та Севастополі, Головному управлінні юстиції Міністерства юстиції України в Автономній Республіці Крим були створені «гарячі лінії» з питань організації роботи та діяльності державних нотаріальних контор, приватних нотаріусів, забезпечення населення нотаріальними послугами та скласти графіки їх проведення. Позитивними, на нашу думку, є вимоги підпункту 1.11 пункту 1 наказу щодо обов'язкового проведення навчання для посадових осіб виконавчих комітетів сільських, селищних, міських рад щодо вчинення ними нотаріальних дій та надавати їм у межах компетенції методичну допомогу та забезпечити проведення навчань за участю державних та приватних нотаріусів – фахівців

у галузі нотаріату з метою підвищення кваліфікації вищевказаних посадових осіб.

Цим наказом Міністерство юстиції України зобов'язало управління юстиції підготувати методичні матеріали, зразки документів, необхідних для відчуження рухомого та нерухомого майна, оформлення спадкових прав, їх охорони тощо, та надати ці матеріали головам сільських, селищних, міських рад для розміщення в доступних для користування населення місцях (сільські ради, сільські клуби, бібліотеки тощо).

Згідно з ст.5 Закону України «Про нотаріат», нотаріус зобов'язаний сприяти громадянам, підприємствам, установам і організаціям у здійсненні їх прав та захисті законних інтересів, роз'яснювати права і обов'язки, попереджати про наслідки вчинюваних нотаріальних дій для того, щоб юридична невідомість не могла бути використана їм на шкоду.

Вказана функція наближає українських нотаріусів до нотаріусів латинської школи, які приймають безпосередню участь у підготовці контрактів, здійснюють певну діяльність в якості порадника сторін, намагаючись виключити саму можливість появи правових спорів [4, с.57–58].

2. Функція забезпечення законності (правоохоронна) при вчиненні нотаріальних дій впливає з суті інституту нотаріату як органу, що уповноважений державою на здійснення правової діяльності із забезпечення законності у сфері цивільного обороту.

Правоохоронна діяльність нотаріату здійснюється шляхом вчинення лише тих нотаріальних дій, які передбачені законом.

Вчиняючи нотаріальні дії, особливо посвідчуючи правочини, нотаріус перевіряє наявність всіх необхідних юридичних фактів для їх укладення та посвідчення. Зокрема, він встановлює та перевіряє правоздатність і дієздатність сторін правочинів, належність суб'єктивних прав, які вони передають іншим особам та інше. Також нотаріус зобов'язаний на стадії вчинення нотаріальних дій охороняти законні права та інтереси, громадян, фізичних осіб, які звернулися до нього за вчинен-

ням нотаріальних дій шляхом надання консультацій, роз'яснень законодавства щодо наслідків укладення правочинів чи вчинення тих чи інших дій. Тобто, в даному випадку нотаріус виступає органом превентивного (попереджувального) правосуддя, захищаючи права та інтереси учасників правочину, щоб їх невідомість не могла бути використана їм на шкоду.

Правочин, укладений та посвідчений в нотаріальному порядку, гарантує набувачу майна захист від всяких несподіванок, є правомірним та сталим.

Також роль нотаріуса, як органу попереджувального органу проявляється в тому, що відповідно до частини четвертої статті 5 Закону України «Про нотаріат» він зобов'язаний відмовити у вчиненні нотаріальної дії в разі її невідповідності законодавству України або міжнародним договорам.

3. Функція правозастосовча (правореалізаційна) є однією з найбільш поширених у діяльності нотаріату та віддзеркалює місце нотаріату у системі суб'єктивних прав та виконання зобов'язань.

За загальним правилом, застосування права – це особлива форма правореалізації, владна правова діяльність органів держави, спрямована на реалізацію правових принципів, яка відбувається в особливому порядку і має результатом видання правозастосовних актів дій [5, с.18].

Залежно від способів право реалізаційна функція поділяється на: виконання, використання, дотримання та застосування права. На нотаріусі лежить обов'язок забезпечити належні правові умови для правореалізаційної функції учасників нотаріальної дії, зокрема, шляхом забезпечення умов правомірної поведінки учасників цивільного обороту, по відношенню до яких вчиняються нотаріальні дії. Нотаріус, вчиняючи нотаріальні дії, виконує, використовує та дотримує вимоги правових норм (матеріального та процесуального характеру) у зв'язку з наданими йому повноваженнями.

На думку С.Я. Фурси, Є.І. Фурси, нотаріату властива правоаналізуюча функція. Тобто, нотаріус має право визначати межі дозволеної

поведінки в тих правовідносинах, що врегульовані законом, а також, коли така регулятивна функція надає можливість для декількох альтернативних варіантів правової поведінки, які не мають прямої заборони закону і не порушують прав інших суб'єктів, а крім того, коли навіть такі правовідносини не мають аналогів [2, с.15].

Тобто, вчиняючи нотаріальні дії, нотаріус, встановлюючи дійсні наміри сторін, визначає межі дозволеної поведінки сторін правочинів. Зокрема, він, аналізуючи норми діючого законодавства, робить висновки щодо можливості або неможливості застосування аналогії із законом при вчиненні нотаріальних дій, які відповідають волевиявленню сторін, при цьому дотримуючись законодавства.

Застосування права нотаріусом здійснюється по відношенню до конкретних фактичних ситуацій. Так, при вчиненні виконавчого напису нотаріус одночасно застосовує норми як матеріального права, так і процедурного характеру, санкціонуючи цим примусове здійснення порушених прав, а сам виконавчий напис має силу виконавчого документу.

Діяльність нотаріату торкається найбільш важливих і суттєвих аспектів здійснення прав громадянами та юридичними особами і тому повинна здійснюватися в процесуальній формі, яка забезпечує єдність та адекватність правового змісту та юридичної форми правочину чи вчинення інших дій; виявляє дійсне волевиявлення сторін.

4. Попереджувально-профілактична (попереджувального правосуддя) функція. Ця функція в останній час набирає все більшого значення, оскільки нотаріус, посвідчуючи правочин за участю сторін, повинен сприяти попередженню правопорушень. Зокрема, свою діяльність він спрямовує на попередження виникнення конфліктів і спорів у цивільно-правових відносинах як при укладенні правочину, так і тих, які виникнуть в майбутньому. На відміну від судової діяльності предметом нотаріальної діяльності є безспірні справи.

Таким чином, інституту нотаріату в правовій державі відводиться ключова роль не тільки в наданні правової допомоги громадя-

нам, юридичним особам і в забезпеченні їх правової безпеки, але й запобіганню спорів між учасниками договірних відносин. Участь нотаріуса при розробленні умов правочину перед його практичним виконанням дозволяє уникнути виникнення спорів про право між сторонами по укладеному та нотаріально посвідченому правочину, а також робить їх відносини більш стабільними та передбачуваними, особливо в умовах ринку. Участь нотаріуса дозволяє забезпечити кожному зі сторін правочину правовим захистом вже на стадії оформлення права та договору, в той час як судовий захист може бути необхідний пізніше, на стадії спору [4, с.61].

5. Функція забезпечення безспірності та доказової сили документів. Недійсність договору, правочину визнається лише в судовому порядку. Однак, у випадку виникнення спору в суді щодо нотаріально посвідченого договору сторони мають можливість швидше доказати свої права, оскільки зміст прав та обов'язків сторін правочину, справжність їх підписів і час посвідчення офіційно підтвердженні в нотаріальному порядку [2, с.57].

Нотаріальну діяльність слід розглядати як специфічну правову форму діяльності, суть якої полягає в тому, що в межах її здійснюється застосування правових норм шляхом реалізації нотаріусом юрисдикційних повноважень по безспірних справах.

Як правильно зауважує В.Н. Аргунов, нотаріус оформляє волю суб'єктів угоди, суд та інші правоохоронні органи вирішують спори учасників, які склалися в результаті угоди правовідносин [6, с.27].

Також нотаріальна діяльність має попереджувальний (превентивний) характер, оскільки захищає права та законні інтереси громадян від можливих порушень у майбутньому, надаючи нотаріальним документам безспірний характер.

Участь нотаріуса у підготовці правочину, обговоренні зі сторонами його умов дозволяє уникнути виникнення спорів про право між сторонами по укладеному та нотаріально посвідченому правочину, а також робить їх відносини більш стабільними та передбачувани-

ми. Участь нотаріуса дозволяє забезпечити кожному зі сторін правочину правовим захистом вже на стадіях оформлення права та особливо при посвідченні договору.

6. Фіскальна функція нотаріату покликана вирішувати низку державних завдань. У контексті цієї функції, на погляд М.М. Дякович, нотаріат слід розглядати як допоміжний орган держави, на який покладено обов'язок контролювати сплату фізичними та юридичними особами, що звертаються за вчиненням нотаріальних дій, податків і зборів, визначених законодавством України (пенсійний збір за придбання нерухомості тощо) [5, с.20].

Зауважуємо, що відповідно до Указу Президента України «Про впорядкування справляння плати за вчинення нотаріальних дій» від 10.07.1998 року № 762/98, плата, що справляється приватними нотаріусами за вчинення нотаріальних дій, не може бути меншою від розміру ставок державного мита, яке справляється державними нотаріусами за аналогічні нотаріальні дії.

Роль нотаріату в життя суспільства виражається в його функціях, які не є сталими, а змінюються (розширюються) із розвитком нотаріату незалежної України. Розмежування нотаріальних функцій дозволяє відобразити місце нотаріату в сучасному суспільстві як особливого правового інституту та показати специфіку його діяльності по відношенню до учасників вчинюваних нотаріальних дій.

Зауважуємо, що функції нотаріату є взаємопов'язаними між собою та системно впливають на нотаріальну діяльність, яка здійснюється як державними, так і приватними нотаріусами від імені держави та спрямована на захист прав і законних інтересів громадян, юридичних осіб і держави.

ЛІТЕРАТУРА

1. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави : навч. Посібник / Рабінович П. М. – Вид. 9-е, зі змінами. – Львів : Край, 2007. – 192 с.
2. Фурса С. Я. Нотаріат в Україні. Теорія і практика: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Фурса С. Я., Фурса Є. І. – К. : А.С.К., 2001. – 975 с.
3. Радзівська Л. К. Нотаріат в Україні : навч. посіб. / Радзівська Л. К., Пасічник С. Г. ; за відп. ред. Л.К. Радзівської. – 2-е вид., стер. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 528 с.
4. Комаров В. В. Нотариат и нотариальный процесс : учебник / Комаров В. В., Баранкова В. В. – Харьков : Консум, 1999.
5. Дякович М. М. Нотаріальне право України : навч. посіб. / Дякович М. М. – К. : Алерта; КНТ; ЦУЛ. 2009. – 683 с.
6. Аргунов В. Н. Каким быть нотариату в России / Аргунов В. Н. // Вестник МГУ: Сер.П: Право. – 1994. – № 2. – С. 27.

Долинська М. С. Функції українського нотаріату: поняття та види / М. С. Долинська // Форум права. – 2011. – № 4. – С. 208–212 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2011-4/11dmcptv.pdf>

Розглянуто функції українського нотаріату, які відображають основні напрями діяльності системи нотаріату та показують змістовне значення нотаріальної діяльності.

Долинская М.С. Функции украинского нотариата: понятие и виды

Рассмотрены функции украинского нотариата, отражающие основные направления деятельности системы нотариата и показывающие содержательное значение нотариальной деятельности.

Dolynska M.S. Function of Ukrainian Notary Service Board: Concept and Types

The functions of Ukrainian notary service board, which reflect the main directions of the activity of the notoriety system, the substantial value of the notary's activity are considered.